

УДК 340.1+316.74

В.В. БЕДЬ, канд. юрид. наук, проф., Ужгородський національний університет

ПРАВО ЗДОБУВАТИ РЕЛІГІЙНУ ТА СВІТСЬКУ ОСВІТУ

Ключові слова: свобода совісті, Конституція України, конституційно-правове закріплення, права людини, право на освіту, право здобувати релігійну та світську освіту

Аналіз структури свободи совісті, яка розкривається в Конституції України і в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», вказує, що елементами цього права людини є такі можливості: 1) мати релігію або переконання; 2) приймати релігію або переконання; 3) змінювати релігію або переконання; 4) сповідувати одноособово або разом з іншими будь-яку релігію або не сповідувати ніякої; 5) свободу відправляти релігійні культури, ритуальні обряди, відкрито виражати і вільно поширювати релігійні або атеїстичні переконання, вести релігійну діяльність; 6) право здобувати релігійну та світську освіту; 7) право вимагати заміни виконання одного юридичного обов'язку іншим з мотивів переконань (зокрема заміни військової служби альтернативною та інші). Спробуємо більш докладно розглянути одне з них – право здобувати релігійну та світську освіту, визначити проблемні питання та запропонувати можливі шляхи щодо покращення законодавства про свободу совісті в Україні.

Досліджуване питання були в різні часи предметом наукового дослідження ряду вчених філософів, істориків, юристів та ін. Серед них: М.В. Лубська, В.М. Малишко, Г.Л. Сергієчко, Л.В. Ярмол, В.М. Сорокун, І.Н. Вишнякова, М.А. Шибанова, С.Ю. Симорот, Е.В. Шевелева та ін. Разом із тим, ними були досліджені лише окремі аспекти тематики. Саме тому ставимо за мету комплексний аналіз механізму реалізації такого складового конституційного права особи на свободу

совісті, як право здобувати релігійну та світську освіту.

Право людини здобувати релігійну та (або) світську освіту як частина свободи совісті проголошено у ряді міжнародних актів. Серед них: ст.13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права; ч.2 ст.5 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань; ст.2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод; п.16.6, 16.7 Підсумкового документа Віденської зустрічі держав-учасниць НБСЄ; п.«іі» 13 Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1396 (1999) «З релігії та демократії»; п.«ііі» 16 Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи 1202 (1993) «Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві».

В Україні основою юридичного механізму цього права людини є: Конституція України (ст.35, 52); Закони України «Про свободу совісті та релігійні організації» (ч.3 ст.3, ст.6, 11, 14); «Про освіту» (в редакції 1996 р.); «Про вищу освіту» (2002); «Про загальну середню освіту» (1999) та інші.

У наведених вище нормативно-правових актах проголошено принцип відокремлення школи від церкви (релігійних організацій), разом із тим формулювання та й сама сутність цього принципу по-різному відображені в законодавстві. Так, зокрема, у Конституції України проголошено, що лише школа відокремлена від церкви (ч.3 ст.35). У Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» закріплено, що державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій) і має світський характер (ч.1 ст.6). У 1996 р. до Закону «Про освіту» було внесено зміни і доповнення, згідно з якими заклади освіти в Україні незалежно від форм власності (а не лише державна система освіти) відокремлені від церкви (релігійних організацій), крім тих, які засновані самими релігійними організаціями (ст.9) [1, с.61].

Цілком розділяємо думку про те, що лише державна система освіти повинна мати світ-

ський характер, у зв'язку з чим до Конституції України та Закону «Про освіту» пропонується внести відповідні зміни [2, с.74]. Світський характер державної системи освіти означає, що навчально-виховний процес у таких закладах вільний від втручання політичних партій, громадських і релігійних організацій, не допускається залучення учнів або студентів до участі в політичних акціях та релігійних заходах під час навчально-виховного процесу. Подібне можна знайти у проектах законів про свободу совісті. Так, зокрема, В. Костицький пропонує наступне формулювання: загальноосвітні навчальні заклади в Україні мають світський характер¹; у законопроекті, розробленому Кабінетом Міністрів України та народним депутатом В. Журавським, пропонується закріпити положення про те, що школа в Україні відокремлена від церкви і має світський характер².

Конституційний принцип відокремлення школи від церкви декілька разів закріплений на різні лади в Законі України «Про освіту»: 1) незалежність від релігійних організацій як один з основних принципів освіти; 2) заборона залучати учнів/студентів до участі в релігійних заходах під час навчально-виховного процесу; 3) заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер». Разом із тим, усі ці загальні принципи не дають можливості визначити чи між релігійною та світською освітою в Україні споруджено глухий мур чи ці дві освітні системи, є незалежними одна

¹ Проект Закону України «Про свободу віросповідання та релігійні організації» (підготовлений народним депутатом України В. Костицьким) // Право і релігія. Збірник матеріалів та нормативно-правових актів / за ред. В. В. Костицького. - К., 2000. – С. 10.

² Ч.1 ст.7 проекту Закону України від 22.12.2000 року «Про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації» (представлений народним депутатом України В.С. Журавським); ч.1 ст.7 проекту Закону України від 01.02.2000 р. «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (представлений Кабінетом Міністрів України).

від одної, взаємодоповнюють та взаємозбагачують одна одну.

За релігієзнавчим словником релігійна освіта – навчальний процес, зорієнтований на передання особі певного обсягу релігійної інформації з метою підвищення рівня її релігійної освіченості, усвідомленого сприйняття змісту певного релігійного віровчення [3, с.70]. Звертаємо увагу, що подібне визначення поняття релігійної освіти зафіксоване, зокрема, і в проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 01.02.2000 р., підготовленому Кабінетом Міністрів України (ст.1). Однак, на наш погляд, у ньому варто уточнити, що релігійна освіта зорієнтована не лише на підвищення рівня релігійної освіченості особи, але й на її формування. До того ж релігійна освіта повинна формувати в особи практичні навички щодо сповідання певного віровчення.

Таким чином, можемо стверджувати, можемо погодитися із Л. Ярмол, що релігійна освіта – це навчальний процес, який полягає у наданні особі певного обсягу інформації релігійного змісту з метою формування та (чи) підвищення рівня її релігійної інформованості, усвідомленого сприйняття нею змісту певного релігійного віровчення та формування у неї практичних вмій і навичок щодо його сповідання [1, с.141].

Релігійна освіта, а саме одержання необхідних відомостей про релігію, а не навчання релігійним догматам, традиціям й обрядам, є складовою частиною права на одержання освіти, тому що кожна сучасна освічена людина повинен одержати знання про релігію як особливий феномен духовної культури українського народу, її значенні в становленні мистецтва, живопису, архітектури й так далі. Як відзначає Р. Підпригора, право на освіту включає й право на релігійне освітнє або право на освіту на основі релігійних переконань, з якими держава повинна рахуватися, допускаючи їх у тому або іншому ступені в освітню систему [4, с.12].

Сучасні автори досліджують категорію

«релігійна освіта» щодо можливості або неможливості викладання релігійних предметів у державному чи муніципальному навчальному закладах. Позиції дуже різноманітні: від необхідності викладання до повної її заборони. При цьому, супротивники викладання будь-яких предметів і курсів, пов'язаних з вивченням релігії, обґрунтовують свою точку зору конституційним положенням про відокремлення школи від церкви. Друга група авторів вважає, що викладання релігійних предметів у школі й в інших державних й муніципальних навчальних закладах можливе, але тільки в рамках факультативу.

Світською освітою є реалізоване в державних, муніципальних і недержавних освітніх установах утворення, що не переслідує цілей підготовки священнослужителів або іншого роду релігійних діячів і не кероване релігійними об'єднаннями. У світській школі неприпустиме нав'язування релігійного або атеїстичного світорозуміння, яких-небудь догм і ритуалів. Як вірно відзначає М. Писманик, світська школа – це навчальний заклад, нейтральний як до релігії, так і до атеїзму [5, с.58].

У зв'язку з цим, вважаємо, поняття й зміст світського характеру системи державної освіти необхідно конкретизувати на рівні закону, оскільки багато хто вважає світський характер освіти аналогічним, зокрема, атеїстичному. При вивченні права на релігійну освіту як складового суб'єктивного права на свободу совісті необхідним представляється розглянути різні форми релігійної освіти для того, щоб чітко визначити, які з них можуть здійснюватися в навчальному закладі. Учені та представники духовництва пропонують різні класифікації форм релігійної освіти, які в загальних рисах схожі, але відрізняються використанням різної термінології. Найпоширенішим є розподіл релігійної освіти на дві форми, одна з яких має на меті підготовку священнослужителів, а друга реалізується в державних і комунальних навчальних установах [6, с.38]. Інші автори виділяють три форми релігійної освіти, додаючи до

світського й церковного (конфесійного) навчання релігії приватне [5, с.58], або етичне виховання [7, с.20].

Причини виявленої розмаїтості позицій учених, що стосується релігійної освіти, полягають на наш погляд, по-перше, в історії формування української педагогічної системи, де до XVII століття ці поняття позначали безпосереднє одержання учнем знань від священнослужителів. У XVII столітті розводяться поняття релігійної й світської (професійної) освіти, а з XVIII століття, після появи спеціальних навчальних закладів для підготовки священнослужителів, диференціювалися поняття духовної (професійної) і релігійної освіти. У радянський період шкільна освіта базувалася на ідеологічному фундаменті, де знання про релігію давалися переважно в специфічно атеїстичному контексті, або ж при вивченні таких предметів, як історія, література [8, с.70]. Таким чином, історично світська школа в Україні вторинна по відношенню до духовної.

Другою причиною різноманіття підходів є те, що релігійна конфесійна й релігійна неконфесійна (світська) освіта мають загальний предмет вивчення – релігію. Однак, як вірно відзначає А. Колодін, для релігійної освіти знання відіграють допоміжну роль, у його основі лежить насамперед виховання за допомогою культових дій і створення певного способу життя [9, с.74]. А релігійна світська освіта робить релігію предметом наукового дослідження поряд з іншими сферами життя.

Таким чином, варто об'єднати види релігійної освіти у два типи: релігійну і світську, а дані типи розділити на форми релігійної освіти. Щоб визначити поняття релігійної освіти, його необхідно розділити на релігійну освіту в рамках світського типу освіти й релігійну освіту в рамках релігійного типу освіти.

Релігійна освіта в рамках світського типу освіти являє собою вивчення релігії як культурного, суспільного, політичного й тому подібного феномена поза світоглядним питанням про «буття Боже» у контексті, релігі-

офілософських і релігіопізнавальних дисциплін у рамках додаткової освітньої програми при дотриманні принципу світського характеру освіти, не ставить за мету залучення до якогонебудь віровчення або атеїзму, не спрямоване на професійну підготовку священнослужителів й інших церковних служителів.

Релігійна освіта в рамках релігійного типу освіти являє собою різновид освітньої діяльності релігійних організацій й їхніх послідовників, що має своєю метою навчання культурним діям, основам релігійної віри, виховання в рамках певної віри, здійснюване в наступних формах: внутріконфесійне професійне духовне, здійснюване в освітніх установах релігійних організацій, у тому числі в установах професійної релігійної освіти; факультативне, поза рамками освітньої програми навчання дітей релігії релігійною організацією; сімейна релігійна освіта; самоосвіта.

Виходячи з вищенаведеного, на наш погляд, варто випрацювати єдину систему оцінки рівня освіти, яку дають як світські, так і духовні навчальні заклади, через що стане можливим взаємне визнання дипломів між ними. Подібну роботу слід провести і щодо наукових ступенів. Здавалося б, що це вузько освітянська або наукова проблема, яка не стосується безпосередньо прав людини. Але це не так, оскільки від наявності або відсутності у особи певного освітньо-кваліфікаційного рівня/наукового ступеня залежать особливості її правового статусу [10, с.112]. Так, скажімо, Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» ставить строк проходження такої служби в залежність від рівня освіти особи, а наявність певного наукового ступеня є передумовою зайняття посад, безпосередньо пов'язаних з викладанням у вищій школі. Саме тому, у законодавстві слід передбачити, що при дотриманні вимог державних стандартів освіти документи про освіту у духовних навчальних закладах, акредитованих у Міністерстві освіти і науки України, прирівнюються до виданих державними закладами освіти. Така пропозиція в свій час вже була висловлена також В. Кос-

тицьким та В. Журавським у проектах законів про свободу віросповідання та релігійні організації (ч.3, 6 ст.14 проекту Закону України від 22.12 2000 р. «Про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації» (представлений народним депутатом В.С. Журавським); ч.3 ст.15, ч.4 ст.17 проекту Закону України «Про свободу віросповідання та релігійні організації» (підготовлений народним депутатом В. Костицьким) [11, с.14].

В контексті вищевикладеного виникає ще одне питання – потреба запровадження у вищій школі спеціальних «церковних» дисциплін. Причому не релігієзнавства, так як воно викладається в українських ВНЗ зараз, а саме теології, історії церкви, церковного співу тощо. Без цих спеціальних знань неможливі серйозні студії в галузі історії, культури, мистецтвознавства, філософії. Теж саме стосується на відповідному рівні середньої та початкової освіти. Розподіл між світською та духовною школами має проходити не за переліком навчальних дисциплін і навіть не за їх змістом, а у поєднанні або непеєднанні навчального процесу з певною релігійною практикою. Жорстке й послідовне відокремлення школи від церкви протирічить зобов'язанням, взятим на себе Україною у відповідності зі статтею 11 Конституції, а саме «сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури».

На необхідності вивчення подібних дисциплін наголошується і в рекомендаціях Ради Європи. Так, у Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи (1999) «Протиправні дії сект» передбачено, що «Асамблея настійно наголошує на необхідності включити до навчальних програм, зокрема для підлітків, спеціальні відомості про історію окремих віровчень та філософські погляди їхніх представників» [12, с.25]. В іншій Рекомендації зазначається, що держави-члени Ради Європи повинні сприяти розвитку знань про релігію, особливо: 1) в рамках етичної та громадянсько-демократичної освіти підтримувати навчання про те, що ре-

лігії є зібранням цінностей, розрізнення яких повинно бути розвиненим серед молоді; сприяти викладанню у школах порівняльної історії різних релігій, звертаючи увагу на їх походження, схожість деяких цінностей та розмаїття звичаїв, традицій, свят тощо; 2) заохочувати вивчення історії і філософії релігії та дослідження з цих предметів в університетах паралельно з дослідженнями теологічними; уникати (якщо йдеться про дітей) будь-яких конфліктів між здійснюваним державою навчанням релігії та релігійною вірою сімей, поважаючи їхній вільний вибір у цьому дуже делікатному питанні (§ «іі» п.13) [12, с.26].

У зв'язку з цим виникає цілком логічне запитання, а хто ж саме викладатиме в школі релігійні дисципліни? І чи не буде викладання спеціальних церковних дисциплін в школі, скажімо, православним священиком, дискримінацією щодо дітей з родин іншого віросповідання? Вважаємо, що для вирішення цього питання потрібно забезпечити право дітей не відвідувати релігійні дисципліни за письмовою заявою батьків, чим буде гарантовано право на свободу совісті для релігійних меншин. Міністерство освіти України мало б укласти відповідні угоди з основними релігійними об'єднаннями, в яких чітко визначити правила викладання в школі релігійних дисциплін, гарантії недискримінації релігійних меншин та свідомих атеїстів, механізм взаємодії відповідних центральних та місцевих органів управління держави і церкви, зокрема порядок призначення викладачів, вимоги до освіти та моральних якостей таких викладачів [10, с.115].

Представники яких саме конфесій призначатимуться викладачами, має вирішуватися на місцях, зокрема, обласними управліннями освіти після консультацій з провідними релігійними об'єднаннями даної місцевості. Щоб уникнути зловживань, має бути розроблено й впроваджено механізм заміни викладача спеціальних церковних дисциплін представником іншої конфесії за письмовою заявою більшості батьків учнів

певного середнього навчального закладу або класу. Представникам релігійних меншин на їх прохання мають безоплатно надаватися шкільні приміщення для навчання їхньої релігії у вільний від шкільних занять час. При цьому, до викладання мають допускатися лише представники зареєстрованих релігійних організацій. Саме тому, релігійні організації мають бути наділені правом засновувати не лише духовні навчальні заклади, а й загальноосвітні школи, вищі та спеціальні навчальні заклади тощо.

Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 01.02.2000 р. (підготовлений Кабінетом Міністрів України) встановлює, що релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх постанов створювати для релігійної освіти віруючих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання релігії в інших формах... (ч.4 ст.7). При цьому, в законопроекті під поняттям «віруючий» розуміється особа, яка є суб'єктом релігійної віри і діяльності, носієм релігійного світогляду, релігійного досвіду (ст.1). У зв'язку з цим, на наш погляд, вказане положення обмежує право будь-якої особи (а не лише віруючої) здобувати релігійну освіту. Адже таку можливість повинні мати й ті, хто не є носіями релігійного світогляду. Можливо, здобуття релігійної освіти для них ще більш необхідно, ніж навіть для власне віруючих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... кандидата юрид. наук / Ярмол Л. В. – Л., 2002. – 238 с.
2. Ярмол Л. Законодавство України про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації: зміни, що наблизили / Л. Ярмол // Право України. – 2001. – № 2. – С. 72–75.
3. Релігієзнавчий словник / за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта

хвиля, 1996. – 510 с.

4. Подопригора Р. Государство и религиозные организации в сфере образования: зарубежный опыт / Р. Подопригора // Религия и право. – 2003. – № 2. – С. 10–14.

5. Писманик М. Г. Светская школа и религия / М. Г. Писманик // Соціально-гуманитарні знання. – 2000. – № 4. – С. 57 – 61.

6. Понкин И. В. Религия, образование и право / Институт государственного-конфессиональных отношений и права / И. В. Понкин. – М., 2002. – С. 37–43.

7. Джарвис Д. Религия и религиозоведение в государственных средних школах: современные подходы / Джарвис Д. // Религия и право. – 2003. – № 1. – С. 19–22.

8. Шибанова М. А. Конституционное пра-

во человека и гражданина на свободу совести и вероисповедания в современной России: дисс. ... кандидата юрид. наук / М. А. Шибанова. – Саратов, 2009. – 198 с.

9. Колодин А. Поиск взаимных компромиссов / Колодин А. // Высшее образование в России. – 2000. – № 2. – С. 72–75.

10. Друзенко Г. Институт свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України / Г. Друзенко. – К. : Український центр правничих студій, 2000. – 186 с.

11. Право і релігія. Збірник матеріалів та нормативно-правових актів / за ред. В. В. Костицького. – К., 2000. – 227 с.

12. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи (1999) «Протиправні дії сект» // Людина і світ. – 1999. – № 9. – 110 с.

Бедь В. В. Право здобувати релігійну та світську освіту / В. В. Бедь // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 74–79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bvvtco.pdf>

Висвітлені конституційні основи права здобувати релігійну та світську освіту, як складової свободи совісті. В історичному аспекті вказано на еволюцію норм правових актів, які закріплюють ці складові свободи совісті; надано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання права здобувати релігійну та світську освіту.

Бедь В.В. Право получать религиозное и светское образование

Освещены конституционные основы права получать религиозное и светское образование, как составного свободы совести. В историческом аспекте указано на эволюцию норм правовых актов, которые закрепляют эти составные свободы совести. Указываются предложения относительно совершенствования правовой регуляции права получать религиозное и светское образование.

Bed V.V. The Right to Get Religious and Society Education

The constitutional bases of the right are shined to receive religious and a secular education, as compound freedom of worship. In historical aspect it is specified in evolution of norms of legal certificates which fix this compound freedom of worship. To receive offers concerning perfection of legal regulation of the right religious and a secular education are specified.